

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2011 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2011

2

Vilnius 2012

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2011

2

Vilnius 2012

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
Finansavimo sutartis Nr. LIT-2-65

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Vytauto Didžiojo universitetas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

Recenzijos skelbiamos duomenų bazėje recensio.net
Reviews appearing in this journal are published in recensio.net

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2012
© Straipsnių autoriai, 2012

REGINA LAUKAITYTĖ

TIKINČIŲJŲ PASIPRIEŠINIMAS BAŽNYČIŲ VEIKLOS VARŽYMU LIETUVOJE 1944–1953 METAIS*

Pagrindinis lietuvių istoriografijos dėmesys pastaraisiais dešimtmečiais pelnytai skirtas anksčiau visiškai ignoruotų arba propagandiniams poreikiams naudotų temų tyrimui. Jau susikaupė visa biblioteka darbų iš pokario istorijos, kuriuose iš esmės vyrauja kryptinga ginkluoto pasipriešinimo, partizaninio karo tematika. Bėgant metams vis labiau ryškėja laikotarpio tyrimų spragos, vienpusiškumas ir savotiškas „standartas“, darantis įtaką realiai vykusių procesų vertinimams. Gyvenimo sovietmečiu istorijos schema pradedama pasakojimu apie atvirą ginkluotą kovą, kurios nuslopinimas išsiliejo įvairiomis neginkluoto pasipriešinimo formomis. Istoriografijoje tvirtai vyrauja nuomonė, jog neginkluotas pasipriešinimas sovietų režimui Lietuvoje prasidėjo nuo 1953 m., pralaimėjus partizaninį karą¹. Tačiau įdėmesnis žvilgsnis į pokario Lietuvą neabejotinai išryškina daug daugiau 1944–1953 m. istorijos dėmenų, tarp jų – ir organizuotas žmonių pastangas pasipriešinti sistemai nesigriebiant ginklo. Šis straipsnis skirtas vienam tokio pasipriešinimo epizodui išanalizuoti – tikinčiųjų grupių mėginimams sustabdyti pasikėsinimą į jų religinį gyvenimą.

Naujausia lietuvių istoriografija yra išsamiai atskleidusi Lietuvos Katalikų Bažnyčios persekiojimo sovietmečiu mastą, daug žinoma apie priemones, kurias pasitelkęs sovietų režimas vykdė antibažnytinę politiką². Tačiau analizuojant šią iš pirmo žvilgsnio

* Tyrimas parengtas Lietuvos mokslo tarybos finansuojamame projekte „Stalinizmas Lietuvoje 1944–1953 m.“

¹ M. K a r e n i a u s k a i t ė, Lietuvos neginkluotojo antisovietinio pasipriešinimo antrosios sovietų okupacijos metais ištakos ir veiksniai, *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 2 (30), p. 138–140, 150.

² V. S. V a r d y s, *The Catholic Church, Dissent and Nationality in Soviet Lithuania*, New York, 1978, p. 62–79; R. L a u k a i t y t ė, Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčių 1944–1949 m., *Lietuvos istorijos metraštis. 1997 metai*, Vilnius, 1998, p. 178–198; K. M i s i u s, Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais, *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis* (toliau – *LKMA*), t. 12, Vilnius, 1998, p. 75–101; A. S t r e i k u s, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius, 2002; *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, Vilnius, 2006, p. 462–475; D. P e t k ū n a s, *The Repression of the Evangelical Lutheran Church in Lithuania during Stalinist Era*, Klaipėda, 2011 ir kt.

„išsemtą“ problematiką gali kiti pagrįstas klausimas – nejaugi Bažnyčios vadovai, tikintieji katalikai iš pat pradžių nepasipriešino tokiai politikai, negynė represuojamų dvasininkų, pasyviai stebėjo bažnyčių uždarymą? Kokių gynybinių priemonių jie galėjo imtis? Šie klausimai iki šiol istoriografijoje paliesti tik fragmentiškai, specialiai neanalizuoti. Dar mažiau žinoma apie religinių mažumų tikinčiųjų savignos veiksmus.

Vieni gražiausių Lietuvos istorijos puslapių neabejotinai susiję su katalikų pasipriešinimu jų Bažnyčios veikimo laisvės varžymui, kurio simbolis – Kražių įvykiai XIX a. pabaigoje, kai žmonės neleido uždaryti vienos savo miestelio bažnyčių. Tačiau po 1944 m., kai Bažnyčios praradimai buvo nepalyginamai didesni (ji neteko ne tik bažnyčių, koplyčių, bet ir katedrų, dvasinių seminarijų, visų vienuolijų), „antrųjų Kražių“ nebebuvo. Tad verta iširti ne vien tikinčiųjų veiksmus stengiantis apginti represuojamus dvasininkus, išsaugoti uždaromas bažnyčias ir viešojo religinio gyvenimo tradicijas, bet ir išanalizuoti režimo priemonės užkertant kelią bet kokioms nepasitenkinimo, ypač organizuoto, apraiškoms. Mat šiuo atveju režimas susidūrė su visiškai legaliu reiškiniu. Pasipriešinimas buvo netgi tam tikra prasme „prosovietinis“ – tikintieji nemaištavo prieš valdžią, pabrėžtinai tvirtino esą paklusnūs sovietinės valstybės piliečiai.

Tyrimas grindžiamas Lietuvos archyvų fonduose esančių šaltinių – sovietinės valdžios instancijoms (sąjunginėms ir respublikinėms, Religinių kultūrų reikalų tarybos prie SSRS LKT/MT įgaliotiniui Lietuvos SSR, toliau – RKRT įgaliotinis; ši institucija Vilniuje atsirado 1944 m. rugsėjį) siųstų skundų, prašymų, taip pat dvasininkų baudžiamosiose bylose esančių duomenų analize. Šie šaltiniai fragmentiški, su tyrimo tema susiję liudijimai sutinkami retai. Tad analizei stengiamasi aprėpti būdingus reiškinius, atspindinčius „liaudies balsą“ ir režimo požiūrį į jį. Tyrimo objektas yra būtent žmonių, tikinčiųjų nuotaikos ir jų išraiška.

Iš karto reikia pasakyti, kad ir įvairaus rango dvasininkai, ir tikintieji nebuvo pasyvūs religinio gyvenimo naikavimo stebėtojai. Maždaug 1944–1947 m., kol nebuvo suregistruoti bažnyčių ir kulto tarnautojai ir suimti beveik visi katalikų vyskupai bei kitų Bažnyčių vadovai, dvasinis luomas atkakliai gynė savo teises. Įvairių konfesijų dvasininkai įrodinėjo didžiulių mokesčių nepagrįstumą, parapijų klebonai ir vienuolynai protestavo dėl bažnytinių pastatų bei žemės nuosavybės nusavinimo, vyskupai reagavo į dažnėjusius dvasininkų suėmimus, draudimą katekizuoti vaikus³. 1948 m. situacija labai pasikeitė – ir Bažnyčių vadovybėje atsidarė nauji žmonės, ir laisvėje likę dvasininkai gyveno sekami, bauginami ir terorizuojami. Tačiau susilpninus dvasininkijos sluoksnio reiškiamą nepasitenkinimą, savo teises aktyviau ėmė ginti tikintieji – tikriausiai nebuvo nė vienos bažnyčios, kurios parapijiečiai 1948–1953 m. nebūtų protestavę prieš tiesiogiai juos palietusius diskriminacinius valdžios sprendimus (uždaryti vietos bažnyčias, neregistruoti jose kunigų, neleisti atlaidų ir t. t.).

³ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, p. 124–134.

Represuojamų dvasininkų gynimas

1944–1946 m. išryškėjo pagrindinė Lietuvos katalikų dvasininkų represavimo motyvacijos schema, kurios vėliau iš esmės laikytasi, – jiems būdavo inkriminuojami ryšiai su partizaniniu pagrindžiu ar antisovietinė propaganda, o pritrūkus tam įrodymų, jie kaltinti antisovietine veikla dar nepriklausomoje Lietuvoje (jos įrodymu tapdavo aktyvesnė politinė bei socialinė veikla 1918–1940 m., ypač darbas jaunimo organizacijose), antisovietinė agitacija bei kolaboravimu vokiečių okupacijos metais. Kaip žinia, buvo suimta šimtai dvasininkų (1944–1953 m. nuteisti 365), jau 1946–1947 m. apkaltinus antisovietinėmis pažiūromis, parama pagrindžiui buvo represuoti keturi iš penkių Lietuvoje pasilikusių vyskupų.

Suimtų kunigų likimus paprastai stengdavosi pakeisti jų artimieji, tačiau nelikdavo abejingi ir tikintieji. Ginti dvasininkus buvo sunku – pajutę saugumo ir vietos valdžios susidomėjimą jų veikla, pokario metais kunigai ypač dažnai keisdavo darbo vietą, todėl tik nedaugelis galėjo tikėtis savo parapijiečių pagalbos. Vis dėlto, matyt, ne be reikalo saugumas stengdavosi organizuoti kunigų suėmimą „nepastebimai“, kad jie neprisišauktų žmonių pagalbos*.

Pirmaisiais pokario metais artimieji galėjo turėti įtakos suimtųjų likimui, jei jų baudžiamosios bylos patekdavo į teismą – dažniausiai LSSR NKVD/MVD kariuomenės karo tribunolą. Jo praktikoje išryškėjo bent dvi gynybinės strategijos. Visų pirma teisme būdavo paviešinamos būdingos tardymo aplinkybės – liudytojai neretai atsisakydavo savo parodymų, tvirtindami, jog tardytojai juos išgavo prievarta arba apgaule. Mažaraščiai liudinininkai būdavo apklausiami be vertėjo, tardytojai neperskaitydavo jiems rusų kalba užrašytų apklausos protokolų, kai kurie teisme liudydavo patyrę fizinio ir moralinio poveikio priemones, jau nekalbant apie pačius teisiamuosius. Antra vertus, teisiamieji ir jų advokatai imdavosi efektyvios gynybos – reikalavdavo išklaudyti savo pakviestus liudinininkus ir „neutralizuodavo“ tardytojų parinktus (pastaruosius stengdavosi sukompromituoti kaip šališkus, politiškai nepatikimus; be to, šie patys dažnai vengdavo pasirodyti teisme, tekdavo skelbti jų paiešką), surinkdavo pažymas apie tai, kad teisiamieji gelbėjo žydus ir pan.

* Antai 1947 m. balandžio 13 d. šešioms saugumiečiams atvykus į Kretingos vienuolyną suimti kunigą Jurgį Andraitį OFM, per 20 min. susirinko apie 100 žmonių, operaciją teko atidėti. Vis dėlto kitą dieną šis vienuolis buvo suimtas. Nors ir vėl susirinko bažnyčios varpo sukviesta minia, išsikvietę pastiprinimą saugumiečiai įviliojo žmones į bažnyčią neva išklaudyti svarbaus pranešimo ir tuo metu išvežė J. Andraitį. Buvo suimtas MGB automobilio langą išdaužęs vyras. Suimtą Salų bažnytkaimio kleboną Titą Vinknelį saugumiečiai išsivežė mašinoje apdengę šieniu (Pažyma apie Kretingos vienuolyno gvardijono J. Andraičio suėmimą, *Lietuvos ypatingasis archyvas* (toliau – *LYA*), f. K 1, ap. 58, b. 42596/3, l. 291–1; T. Vinkšnelio 1952 m. vasario 12 d. pareiškimas Pabaltijo karinės apygardos karo prokuratūrai, ten pat, b. 6939, l. 115).

Tiesa, peržiūrėjus gausybę dvasininkų baudžiamųjų bylų, aptikta tik viena kita, kai suimtas buvo paleistas, visi kiti, net minėto teismo išteisinti, laisvės neatgavo. Jų bylos būdavo siunčiamos į Maskvą – Ypatingajam pasitarimui prie SSRS NKVD/MGB (toliau – YP), kurio sprendimai buvo vienareikšmiški – ilgesnis ar trumpesnis kalinimas lageriuose ar kalėjimuose. Antai kunigų Antano Rūko ir Kazimiero Pukėno bylose nuosprendį priėmė YP po to, kai LSSR NKVD/MVD kariuomenės karo tribunolas juos išteisino. Kazačiznos (Kazokinės) klebonas K. Pukėnas buvo išteisintas du kartus! Vidiškių klebono A. Rūko byla teismas svarstė 3 kartus; priėmus išteisinamąjį nuosprendį jis, kaip ir K. Pukėnas, nebuvo paleistas – byla gražinta karo prokurorui papildomam tyrimui⁴. Panašiai net tris kartus papildomam tyrimui teismas gražino kunigo Vlado Poželos byla⁵ – vokiečių okupacijos metais jis ėjo Šiaulių kalėjimo kapeliono pareigas, ir buvę politiniai kaliniai liudijo, rašė raštus įvairioms instancijoms apie tai, kad V. Požela padėjo kaliniams, rinko jiems maisto produktus ir pan.⁶ Žmonių pagalbos sulaukė ir Dotnuvos klebonas Bronius Matusevičius, suimtas 1946 m., – Kėdainių apskrities saugumo viršininkas gavo bent tris pareiškimus, kuriuose žmonės tvirtino, kad šio kunigo dėka išvengė vokiečių represijų, kai kurie suimtieji jam užtarus buvo paleisti. Vieną pareiškimą pasirašė net 93 asmenys⁷. Bene daugiausiai parašų po prašymu, išsiųstu LSSR Vidaus reikalų ir Saugumo ministerijoms, surinko betygaliečiai – 296 jų liudijo, kad suimtas jų 75-metis klebonas Pranas Janulaitis „žmogus geras, niekada prieš sovietų valdžią nekovojo, politika neužsiėmė, o tik vykdė savo tiesiogines kulto tarnautojo pareigas“⁸.

Savo dvasininkų nelaimėje nepaliko ir Lietuvos religinių mažumų tikintieji. Antai dėl liuteronų kunigo Jurgio Gavėnio suėmimo 1948 m. spalį konsistorijos pirmininkas Erikas Lejeris kreipėsi į RKRT įgaliotinį, o parapijiečiai įteikė pareiškimą AT Prezidiumui

⁴ LSSR NKVD kariuomenės karo tribunolo teismo 1945 m. gruodžio 26 d., 1946 m. rugsėjo 14 d. nuosprendžiai K. Pukėno byloje, ten pat, b. P 5483, l. 102–103, 135–136; to paties teismo posėdžių sprendimai A. Rūko byloje: 1947 m. kovo 7 d. nutartis, birželio 29 d. nuosprendis, rugsėjo 26 d. nutartis, ten pat, b. 36133/3, l. 125–128, 200–203, 244. Abiejose bylose kaltinamuosius gynė advokatas J. Zaleckas; K. Pukėną YP nubaudė 10 m., A. Rūką – 7 m. bausme pataisos darbų lageriuose.

⁵ LSSR MVD kariuomenės karo tribunolo teismo posėdžių sprendimai V. Poželos byloje: 1947 m. vasario 18 d., balandžio 15 ir 28 d., ten pat, b. P 14208, l. 207, 215, 232.

⁶ 1946 m. gruodžio 20 d. V. Poželos apklausos protokolas (jis pateikė 14 buvusių kalinių atsiliepimus apie savo veiklą kalėjime); 16-kos ir trijų asmenų pasirašyti raštai LSSR MVD tribunolui (pastarajame diskredituoti prieš V. Poželą liudiję asmenys – vagys ir recidyvistai; 1947 m. gegužės 30 d. 7 asmenų pasirašytas pareiškimas AT prezidiumo pirmininkui J. Paleckiui; Petro Živolto pareiškimas LSSR MVD prokurorui (dėl šio pareiškimo jis buvo atleistas iš darbo „Tiesos“ redakcijoje), ten pat, l. 187–188, 209–211, 1–37, 1–38 ir kt. V. Poželą gynė advokatas Kolevzonas. Nors teismui taip ir nepavyko įrodyti jo kaltės, YP buvo nubaustas 25 m. pataisos darbų lageriu „už tėvynės išdavimą“.

⁷ Raštai Kėdainių apskrities saugumo viršininkui: 1946 m. lapkričio 22 d. Bronislovo ir Edvardo Daugėlių, 1946 m. lapkričio 23 d. Felikso Mikutavičiaus, Dotnuvos valsčiaus piliečių pareiškimas, ten pat, b. 9324/3, l. 152–1, 152–5, 152–6.

⁸ 1948 m. birželio 3 d. prašymas, ten pat, b. 36078/3, l. 200–202.

mo pirmininkui⁹. Rusų sentikių bei stačiatikių gynybinėje strategijoje pastebimą vaidmenį atliko buvusių sovietinių partizanų liudijimai apie tai, kad užėję pas dvasininkus jie gaudavo maisto, moralinės paramos ar bent nebuvo išduoti, nors dvasininkai daug apie juos žinojo¹⁰. 1947 m. LSSR MVD Karo tribunolas buvo priverstas išteisinti sentikių dvasiškį Eulampijų Krugliakovą – ir jis, ir liudininkai teismo proceso metu atsisakė per apklausas grubiu spaudimu išgautų parodymų¹¹. Jis taip pat nebuvo paleistas – dar metus praleido kalėjime, kol YP buvo nubaustas „už tėvynės išdavimą“ 10 m. bausme ir išsiųstas į Mordovijos lagerius. Tokia pat bausme buvo nubaustas sentikių dvasiškis Epifanas Rybakovas, nors – išskirtinai retas atvejis – YP 1950 m. grąžino Lietuvos SSR MVD papildomam tyrimui jo bylą, kadangi buvę partizanai, sentikių bendruomenės atstovai išsiuntinėjo pareiškimus SSRS, LSSR instancijoms apie jo pagalbą partizanams, iš Suvalkų nacių perkeltiems sentikiams¹². Saugumas panašias žmonių pastangas traktavo kaip netoleruotinus kaltinamųjų gynėjų veiksmus ir pirmiausiai ieškojo iniciatorių.

Priešinimasis bažnyčių uždarymui

Didysis Lietuvos bažnyčių uždarymo vėjus prasidėjo 1948 m. jų registravimo kampanijos* metu. Iki tol, kaip pastebėjo istorikas K. Misius, buvo naikinamos vien koplyčios

⁹ 1948 m. spalio 31 d. E. Lejerio raštas RKRT įgaliotiniui, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – *LCVA*), f. R 181, ap. 1, b. 28, l. 71; Jurbarko liuteronų parapijos tarybos 1948 m. spalio 23 d. pareiškimas AT prezidiumo pirmininkui, ten pat, l. 76–77.

¹⁰ Keturių partizanų būrio „Už Tarybų Lietuvą“ narių pasirašytas raštas apie Ibėnų sentikių parapijos dvasiškio Joanikijaus Abramovo lojalumą sovietų valdžiai, *LVA*, f. K 1, ap. 58, b. 25345/3, l. 139; keturių buvusių partizanų 1950 m. birželio 15, 19, 21 d. parodymai Jurgeliškių sentikių dvasiškio Josifo Mažuto byloje, ten pat, b. 17932/3, l. 64–65, 67, 70–74; buvusių partizanų Lukos Kudrašovo 1950 m. sausio 13 d. pareiškimas SSRS vidaus reikalų ministrui, Fiodoro Kudrašovo – LSSR vidaus reikalų ministrui sentikių dvasiškio Epifano Rybakovo byloje, ten pat, b. P 12100, l. 120, 122–123; buvusios partizanės Aleftinos Maimusovos 1944 m. lapkričio 14 d. pareiškimas LSSR NKGB viršininkui stačiatikių šventiko Lukos Golodo byloje, ten pat, b. 4012, l. 36 (juo remiantis L. Golodas, sirgęs sunkia tuberkuliozės forma, buvo paleistas); Veros Reznikovos 1951 m. balandžio 6 d. parodymai stačiatikių šventiko Aleksandro Nesterovičiaus byloje, ten pat, b. P 12162, l. 70 ir kt.

¹¹ 1947 m. birželio 11 d. LSSR MVD Karo tribunolo nuosprendis, ten pat, b. P 17569, l. 133–134.

¹² Raštai LSSR vidaus reikalų ministrui: Strėvininkų sentikių bendruomenės „Malonės prašymas“ (nedatuotas, pasirašė 47 asmenys), Gyventojų pareiškimas 35 rusų šeimų vardu (nedatuotas, pasirašė 20 asmenų), ten pat, b. P 12100, l. 124–126. Raštai siųsti ir SSRS vidaus reikalų ministrui, SSRS generaliniam prokurorui. Saugumas išsiaiškino, kad juos inicijavo E. Rybakovo šeimos nariai.

* Pagal sovietinius įstatymus, visų konfesijų dvasininkai galėjo dirbti parapijose tik gavę RKRT pažymėjimą apie registraciją; religinės bendruomenės (parapijos), o kartu ir kulto pastatai galėjo funkcionuoti tik vietos VK įregistruvus vadinamąjį parapijiečių 20-tuką ir išrinkus vykdomąjį komitetą bei revizijos komisiją. Parapijos vykdomasis komitetas su vietos valdžios organais privalėjo sudaryti sutartį, kuria perimdavo savo žinion ir atsakomybėn nacionalizuotą, t. y. valstybei priklausantį, bažnyčios turtą ir įsipareigodavo mokėti mokesčius, rūpintis remonto darbais ir pan.

sualstybintose senelių ir vaikų prieglaudose¹³, be to, kai kur vietos valdžia ėmėsi nusa-
vinti klebonijas ir kitą bažnytinį nekilnojamąjį turtą, bažnyčios buvo apdėtos didžiuliais
pastatų bei žemės rentos mokesčiais.

Ilgai atidėliota katalikų bažnyčių ir kulto tarnautojų registracija buvo įvykdyta
1948 m. – iki tų metų gruodžio 31 d. 677 bažnyčios buvo įregistruotos, 34 uždarytos.
Tačiau iš įregistruotųjų 129 bažnyčios buvo paliktos be jas aptarnaujančių kunigų, tad
turint omenyje, kad kunigams buvo griežčiausiai uždrausta laikyti pamaldas ne savo-
se bažnyčiose, faktiškai tada buvo uždarytos 163 bažnyčios¹⁴. 1949 m. pradžioje RKRT
įgaliotinis Bronius Pušinis ėmėsi iniciatyvos dar labiau sumažinti veikiančių bažnyčių
skaičių – vasario 22 d. jis nurodė vyskupijų vadovams iki kovo vidurio iškelti kunigus iš
bažnyčių, kurios iki 1940 m. veikė kaip filijos (17 Kauno arkivyskupijoje, 12 Panevėžio
ir 8 Vilkaviškio vyskupijoje)¹⁵. Jis instruktavo vietos vykdomųjų komitetų vadovus, kad
tokiose bažnyčiose niekam neleidžiama laikyti pamaldų¹⁶. Toks manevras, reiškęs faktinį
bažnyčių uždarymą, rodė pasirengimą uždaryti jas ir juridškai (to nebuvo galima padary-
ti iškart, nes jau buvo įformintas jų įregistravimas, ir įgaliotinis privalėjo kreiptis į LSSR
MT bei sąjunginę RKRT, nurodydamas konkrečius uždarymo motyvus; šiuo atveju tokiu
motyvu turėjo būti „bažnyčių nelankymas“).

B. Pušinio įsitikinimu, bažnyčių uždarymas buvo tiesiogiai susijęs su religingumo
mažėjimu – neturėdami arti bažnyčios (jis davė nurodymą apskričių VK pirmininkams
uždaryti veikiančias katalikų bažnyčias 7 km spinduliu) žmonės turėjo greitai nutolti nuo
tikėjimo. Jis tikėjosi, kad privalėdami mokėti didelius mokesčius už bažnyčias, kuriose
nesant kunigų nevyksta pamaldos, žmonės patys ims tvarkyti jų uždarymo formalumus.
Tačiau įgaliotiniui nepavyko įsitikinti savo prognozių pagrįstumu – LSSR AT deputatų ir
tikinčiųjų spaudžiamas 1951 m. pradžioje jis tam tikrais atvejais leido artimiausių parapi-
jų kunigams pirmą mėnesio sekmadienį tokiose bažnyčiose laikyti pamaldas. „To pakako
sudaryti nepakenčiamai padėčiai: pasipylė tikinčiųjų delegacijos su skundais“¹⁷, – rašė jis
1952 m. vasarą, nurodydamas, kad 1951 m. visose be kunigų paliktose bažnyčiose leido
kaimyninių bažnyčių kunigams laikyti pamaldas kartą per mėnesį. Toks leidimas prieš-
taravo sąjunginės RKRT draudimui kunigams važinėti į kitas bažnyčias, todėl netrukus

¹³ K. M i s i u s, Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais, *LKMA metraštis*, t. 12, p. 76.

¹⁴ B. Pušinio 1948 m. IV ketvirčio informacinė ataskaita, *LCVA*, f. R 754, ap. 3, b. 208, l. 21; B. Pušinio
1952 m. II ketvirčio informacinė ataskaita, ten pat, b. 32, l. 51; R. L a u k a i t y t ė, Mėginimai sovietizuoti
Lietuvos Bažnyčią 1944–1949 m., p. 188.

¹⁵ 1949 m. vasario 24 d. Vilkaviškio vyskupijos valdytojo Vinco Vizgirdos raštas RKRT įgaliotiniui,
LCVA, f. R 181, ap. 1, b. 34, l. 94; kovo 1 d. Kauno arkivyskupijos valdytojo Juozo Stankevičiaus raštas
RKRT įgaliotiniui, ten pat, l. 100; kovo 10 d. Panevėžio vyskupo K. Paltaroko raštas RKRT įgaliotiniui, ten
pat, l. 111.

¹⁶ 1949 m. vasario 21 d. RKRT įgaliotinio B. Pušinio raštas Zarasų aps. VK pirmininkui, ten pat, l. 83.

¹⁷ B. Pušinio 1952 m. II ketvirčio informacinė ataskaita, ten pat, ap. 3, b. 32, l. 51.

B. Pušinis buvo priverstas žengti dar vieną žingsnį atgal: įregistruoti jose 70 kunigų ir sutikti, kad likusios 57 būtų priskirtos prie kaimyninių parapijų kaip filijos¹⁸.

Uždaromų arba be kunigų paliekamų katalikų bažnyčių likimu labiausiai rūpinosi parapijų vykdomųjų komitetų nariai – aktyviausi parapijiečiai. Žmonės pademonstravo didelį solidarumą – daugelyje vietų skundus LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui, AT Prezidiumo pirmininkui J. Paleckiui, sąjunginei RKRT, MT ir pačiam Stalinui pasirašė šimtai žmonių. Įdomu, kad kai kur į bažnyčių gynimą įsijungė žemiausios grandies sovietiniai aktyvistai – deputatai, kolūkių vadovybė. Matyt, kai kurie jų turėjo iliuzijų dėl Bažnyčios statuso Lietuvos SSR arba susidūrė su dideliu tikinčiųjų spaudimu. Antai 20 vietos apylinkių bei kaimų deputatų 1948 m. pasirašė pareiškimą J. Paleckiui, reikalaudami neuždaryti Šeštokų bažnyčios ir nenusavinti jai priklausančių pastatų¹⁹, 1950 m. dviejų vietos kolūkių valdybos su pirmininkais priešakyje pasirašė pareiškimą RKRT įgaliotiniui visuotinių kolūkiečių susirinkimų vardu reikalaudami, kad į minėtą bažnyčią tuoj pat būtų paskirtas kunigas²⁰. Analogiškai trijų kolūkių valdybos ir apie 60 parapijiečių savo parašais reikalavo leidimo atvykti bent kartą per mėnesį kunigui į Upynos bažnyčią Luokės valsčiuje²¹; trijų kolūkių pirmininkai pasirašė pareiškimą, prašydami paskirti kunigą į Kontaučių bažnyčią²²; Bagotosios bažnyčios komiteto pirmininkas savo reikalavimą leisti laikyti pamaldas bažnyčioje pagrindė dviejų kolūkių visuotinių kolūkiečių susirinkimų protokolais²³; prašymą paskirti kleboną į Viešvėnų bažnyčią pasirašė bažnytinis komitetas, apylinkės deputatai ir apie 50 žmonių²⁴; sužinoję apie Alytaus apskrities VK pirmininko įsakymą išsiųsti iš parapijos Punios kleboną, tam pasipriešino trys liaudies deputatai ir 122 tikintieji²⁵; parapijos komiteto pareiškimą dėl kunigo paskyrimo į Skardupių bažnyčią pasirašė dviejų kolūkių pirmininkai²⁶; Prienų VK iškeldinant nuo pat parapijos įsteigimo

¹⁸ Ten pat, l. 51–52.

¹⁹ 1948 m. liepos 16 d. 20-ties deputatų raštas J. Paleckiui, ten pat, ap. 1, b. 26, l. 194.

²⁰ Raštai RKRT įgaliotiniui: „Kirsnelės“ kolūkių valdybos (gautas 1950 m. liepos 27 d.), „Žvaigždės“ kolūkių valdybos liepos 20 d., ten pat, b. 44, l. 45, 46.

²¹ „Gintenių“, „Upynos“ ir „Kirklių“ kolūkių valdybų ir kolūkiečių raštas RKRT įgaliotiniui, ten pat, l. 33.

²² „Saulėtekio“, „Galybės“, „Naujosios vagos“ kolūkių pirmininkų 1950 m. birželio 18 d. raštas RKRT įgaliotiniui, ten pat, l. 41.

²³ „Būdviečio“ ir „Naujojo kelio“ kolūkių visuotinių kolūkiečių susirinkimų 1950 m. birželio 25 ir liepos 9 d. protokolai, Bagotosios bažnyčios komiteto pirmininko 1950 m. rugpjūčio 18 d. pareiškimas RKRT įgaliotiniui, ten pat, l. 64, 65, 66.

²⁴ 1950 m. rugpjūčio 13 d. Viešvėnų bažnyčios komiteto „ir kitų narių“ prašymas RKRT įgaliotiniui, ten pat, l. 59.

²⁵ Punios apylinkės deputatų, bažnytinio komiteto ir tikinčiųjų 1949 m. rugsėjo 1 d. raštas RKRT įgaliotiniui, ten pat, b. 33, l. 103.

²⁶ Skardupių parapijos komiteto pareiškimas RKRT įgaliotiniui (1949 m., pasirašė „Gulbiniškių“ ir „Skardupių“ kolūkių pirmininkai), ten pat, b. 33, l. 61.

joje dirbusį Išlaužo kleboną, „malonės prašymą“ RKRT įgaliotiniui pasirašė vietos kolūkio pirmininkas, pridėdamas 15 lapų su 1057 parašais²⁷.

Bažnyčių gynėjams pavykdavo surinkti nemažai žmonių parašų, antai prašymą LSSR AT Prezidiumo pirmininkui neuždaryti Kauno jėzuitų bažnyčios Rotušės a. pasirašė apie 250 žmonių²⁸, 255 Šančių tikintieji pasirašė reikalavimą neuždaryti Šv. Kryžiaus bažnyčios²⁹, apie 260 tikinčiųjų reikalavo neuždaryti Paparčių parapijos bažnyčios³⁰. Savo religinius interesus atkakliai gynė lenkai katalikai – apie 100 parapijiečių pasirašė prašymą neuždaryti Vilniaus Bernardinų bažnyčios (išskirtinis atvejis – nurodydami savo namų adresus)³¹, apie 100 keturių Mickūnų valsčiaus kaimų gyventojų reikalavo J. Paleckio neuždaryti jų bažnyčios Pospieškų dvare³²; Baltosios Vokės parapijiečiai 1949–1950 m. skundėsi LSSR MT pirmininkui, sąjunginei RKRT ir SSRS AT Prezidiumo pirmininkui Nikolajui Švernikui³³.

Nusivylę Lietuvos valdžios institucijomis, tikintieji neretai apeliuodavo į sąjunginę valdžią, adresuodavo prašymus ne tik SSRS RKRT, bei ir MT, Stalinui. Pvz., pastarajam prašymą neuždaryti Vilniaus Šv. Jokūbo bažnyčios pasirašė apie 60 parapijiečių³⁴; negavę jokio atsakymo į savo pirmąjį prašymą, 1949 m. sausį Stalinui vėl rašė Kauno A. Šančių gyventojai, prašę neuždaryti jų bažnyčios³⁵; po du kartus dėl pamaldų jų bažnyčiose atnaujinimo į Staliną kreipėsi burbiškietėliai³⁶ ir andrioniškietėliai³⁷, jo užtarimo tikėjosi ir

²⁷ 1950 m. birželio 25 d. „Malonės prašymas“ RKRT įgaliotiniui, ten pat, b. 44, l. 42–43. Nepaisant prašymo, klebonas Vytautas Gurevičius buvo iškeltas.

²⁸ 1948 m. rugpjūčio 22 d. Kauno Šv. Pranciškaus Ksavero bažnyčios tikinčiųjų–lankytojų raštas LTSR AT prezidiumo pirmininkui, RKRT įgaliotiniui, ten pat, b. 27, l. 125.

²⁹ Šančių Šv. Kryžiaus bažnyčios tikinčiųjų raštas RKRT įgaliotiniui (1948 m.; analogiški raštai buvo pasiūsti AT Prezidiumo pirmininkui, vidaus reikalų ministrui, Kauno m. VK), ten pat, b. 28, l. 84–85.

³⁰ 1949 m. lapkričio 6 d. Paparčių parapijos tikinčiųjų pareiškimas RKRT įgaliotiniui, ten pat, b. 42, l. 7

³¹ Vilniaus Bernardinų bažnyčios parapijiečių pareiškimas LSSR MT (gautas 1948 m. spalio 4 d.), ten pat, b. 28, l. 80–82.

³² Galvadiškių, Gvazdikų, Viršubų ir Smėlinkos kaimų gyventojų pareiškimas J. Paleckiiui, LSSR MT (gautas 1948 m. birželio 30 d.), ten pat, l. 180–181.

³³ Baltosios Vokės bažnyčios komiteto 1950 m. vasario 18 d. raštas LSSR MT pirmininkui, SSRS RKRT pirmininko Igorio Polianskio 1950 m. kovo 23 d. raštas B. Pušiniui, ten pat, b. 42, l. 26, b. 41, l. 31.

³⁴ 1948 m. liepos 25 d. parapijiečių prašymas Stalinui, SSRS RSRT pirmininkui, SSRS AT Prezidiumo pirmininkui, ten pat, b. 26, l. 195. Arkivyskupijos valdytojas Edmundas Basys netrukus taip pat išsiuntė raštą Stalinui, prašydamas atšaukti Vilniaus VK sprendimą uždaryti Šv. Jono, Šv. Jurgio, Šv. Kotrynos ir Šv. Jokūbo bažnyčias, turinčias po kelis tūkstančius parapijiečių ir XVI–XVII a. šventoves (E. Basio 1948 m. rugpjūčio 10 d. raštas Stalinui, ten pat, b. 27, l. 60).

³⁵ A. Šančių parapijiečių įgaliotinio Vlodo Balkevičiaus 1949 m. sausio mėn. [diena nenurodyta] prašymas Stalinui, ten pat, b. 33, l. 4. Nors parapijoje buvo apie 5000 žmonių, jie gavo B. Pušinio atsakymą, jog „pagrindų patenkinti [prašymą neuždaryti bažnyčios] nerasta“.

³⁶ Burbiškio bažnyčios 20-tuko 1951 m. lapkričio 9 d. pareiškimas SSRS MT pirmininkui Stalinui, SSRS AT prezidiumo pirmininkui N. Švernikui, SSRS RKRT pirmininkui I. Polianskiui, ten pat, b. 49, l. 92.

³⁷ Andrioniškio parapijiečių pareiškimas Stalinui, N. Švernikui, I. Polianskiui [nedatuotas, 1952 m. vasario mėn.], ten pat, b. 41, l. 28.

Panevėžio Šv. Trejybės³⁸, Tabariškių³⁹ (Vilniaus aps.) ir kitų bažnyčių parapijiečiai, pavieniai asmenys (pvz., viena moteris, gyvenusi Pažaislio vienuolyne įrengtuose invalidų namuose, prašė Stalino leidimo laikyti pamaldas ten esančioje bažnyčioje⁴⁰).

Savo maldos namus atkakliai gynė ir Lietuvos religinių mažumų tikintieji. Evangelikų liuteronų bei reformatų Bažnyčių vadovai ir parapijiečiai pabrėždavo didelį evangelikų įnašą į lietuvių kultūrą (Martyno Mažvydo, Kristijono Donelaičio ir kt.), savo istorinę praeitį. Jų bendruomenės, ypač liuteronų, po karo labai sumažėjo, ir vietos valdžia nepaisė žmonių noro išsaugoti savo maldos namus. 1949 m. liuteronų konsistorijos prezidentas LKP CK pirmajam sekretoriui nurodė, kad vietos valdžios pareigūnams nesiliaujant uždarinėti liuteronų maldos namų, jų neliko daugelyje apskričių⁴¹. Pokario metais konsistorija ir parapijiečiai gynė Joniškio, Jurbarko, Katyčių, Kauno, Pagėgių, Skaudvilės, Žvyrių ir kt. bažnyčias. Reformatai protestavo dėl Vilniaus miesto VK sprendimo nacionalizuoti vienintelę Vilniuje esančią jų bažnyčią⁴² (Pylimo g., kaip „neturinčią parapijos“).

Priešinimasis religinio gyvenimo ribojimui

Sovietų valdžios pastangos apriboti įprastinį religinį gyvenimą – uždrausti dvasininkams katekizuoti vaikus, skambinti bažnyčių varpais, trukdyti atlaidus (neleidžiant klebonams pasikviesti į talką daugiau kunigų, rengti procesijas net šventoriuje, verčiant kolūkiečius sekmadieniais dirbti), – susidūrė su atkakliu tikinčiųjų pasipriešinimu. Daugelio „priemonių“ tiesiog nepavyko įgyvendinti arba praėjus metams kitiems ir prigesus valdžios organų budrumui prislopintos tradicijos atgydavo.

Religinės politikos įgyvendinimas iš esmės priklausė nuo vietos valdžios užsiangavavimo. Kai kuriose vietovėse bažnyčios beveik nepatekdavo į valdžios akiratį, vis dėlto dauguma naujai iškilusių sovietinių vadovų jautė pareigą kovoti su „religiniais prietaisais“. Kovą neišvengiamai kurstė materialiniai interesai – bažnytkaimiuose esančios klebonijos, parapijų namai, špitolės iki 1948–1949 m. tapo kolūkių kontoromis, klubais-skaityklomis, naujos valdžios pareigūnų gyvenamaisiais būstais.

Diskriminacinė sovietų režimo religinė politika paskatino kai kuriuos vietos valdžios atstovus elgtis ypač drastiškai, jie pralenkė patį RKRT įgaliotinį, nepaisydami nei

³⁸ 1949 m. balandžio 22 d. Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčios komiteto (kunigo Liudo Povilonio) raštas Stalinui, ten pat, b. 35, l. 56.

³⁹ B. Pušinio 1951 m. sausio 4 d. raštas LSSR MT reikalų valdytojui, ten pat, b. 52, l. 2. Po pirmojo laiško Stalinui 1949 m. rudenį įgaliotinis leido laikyti Tabariškių bažnyčioje pamaldas vieną kartą per mėnesį, tačiau antrąjį prašymą leisti pamaldas kasdien atmetė.

⁴⁰ 1950 m. birželio 3 d. I. Polianskio raštas B. Pušiniui, ten pat, b. 41, l. 63.

⁴¹ Jo žiniomis, jų nebuvo Kėdainių, Marijampolės, Panevėžio, Radviliškio, Telšių, Šiaulių ir kitose apskrityse (E. Lejerio 1949 m. rugsėjo 15 d. raštas LKP CK sekretoriui Antanui Sniečkui, ten pat, b. 37, l. 11).

⁴² 1948 m. gruodžio 10 d. Vilniaus distrikto senjoro Povilo Jašinsko raštas LSSR MT, ten pat, b. 28, l. 140–143.

jo, nei kitų aukštesnių valdžios institucijų nurodymų. Antai į daugelį ligoninių taip ir nebuvo įleisti kunigai, nors tikinčiųjų skundų nuolat akinamas B. Pušinis vis primindavo sveikatos apsaugos ministrui, jog dvasininkų patarnavimai sunkiems ligoniams gydymo įstaigose nėra uždrausti, o pastarasis siuntinėdavo savo pavaldiniams nurodymus skirti tam ligoninėse atskirą kambarį⁴³.

Sovietmečiu nutilo Lietuvos bažnyčių varpai, nors pirmiesiems mėginimams drausti jiems skambėti Bažnyčia ir tikintieji atkakliai priešinosi, o ir įgaliotinis pripažino, kad „uždrausti nėra teisūs“⁴⁴. Bažnyčiai pavyko apginti tradicinį kunigų kalėdojimą parapijoje, nors daugelis vietos pareigūnų niekaip negalėjo su tuo susitaikyti – stengdavosi trukdyti, nuolat reikalaudavo kalėdojimą visai uždrausti arba surinktas aukas apmokestinti. 1949–1950 m. vyko atkakli kova dėl parapinių atlaidų – teisė išduoti leidimus atvykti į juos kaimyninių parapijų kunigams buvo suteikta vietos VK, kurių vadovai kategoriškai atsakydavo patenkinti parapijų prašymus, juos vilkino. Tai paskatino laviną protestų RKRT įgaliotiniui.

Konflikto pasekmės

Sovietų valdžia visada vengė viešinti antibažnytinę veiklą viešinimo: periodinė spauda absoliučiai nutylėjo bažnyčių ir kunigų – kulto tarnautojų – registravimo akciją 1948 m. ir su ja susijusią informaciją apie bažnyčių uždarinėjimo mastą, dvasininkų suėmimus. Viešumon neprasisakė joks bažnytinės srities sovietinių įstatymų paaiškinimas ar atgarsis apie jų taikymą. Kitaip tariant, bažnytinės politikos vykdytojai apdairiai vengė „mobilizuoti tikinčiųjų dėmesį kovai su religija“⁴⁴. Jų užduotis buvo neutralizuoti neišvengiamą tikinčiųjų nepasitenkinimą ir pasipriešinimą. Todėl iškilus konfliktinėms situacijoms stengtasi išsiaiškinti ir įbauginti „aktyvą“, įvykius pakreipti bevaisio susirašinėjimo su aukštesnėmis instancijomis kryptimi.

⁴³ B. Pušinio raštai Sveikatos apsaugos ministerijai: 1948 m. lapkričio 11 d., 1953 m. gegužės 5 d., ten pat, b. 28, l. 95, b. 76, l. 37; Sveikatos apsaugos ministro B. Penkausko 1953 m. vasario 25 d. raštas sričių ir Vilniaus miesto sveikatos apsaugos skyrių vedėjams, respublikinių įstaigų vadovams, ten pat, b. 50, l. 17, ir kt.

* RKRT įgaliotinis B. Pušinis 1952–1953 m. keletą kartų nurodė Pasvalio rajono VK pirmininkui A. Gražiniui panaikinti įstatymams prieštaraujantį nutarimą uždrausti skambinti varpais – dėl to nuolat skundėsi Panevėžio vyskupijos kurija ir Pasvalio, Krinčino tikintieji. Rajono VK pirmininkas atsakė atšaukti sprendimą, argumentuodamas tuo, kad Pasvalio klebonas ir kitų bažnyčių komitetai privalą laikytis priimtą žodinio „susitarimo“ neskambinti varpais ir netrukdyti įstaigų darbui. Įgaliotiniui buvo žinoma, koku būdu buvo pasiektas šis „susitarimas“ – į VK trečią kartą iškviebtam Pasvalio klebonui Povilui Venckui VK pirmininkas, NKVD viršininkas ir kompartijos sekretorius prigrasino atimti kulto tarnautojo pažymėjimą ir panaudoti prievartą, jei toliau bus skambinama varpais (1949 m. birželio 13 d. kunigo P. Venkaus rašto Panevėžio vyskupijos kurijai nuorašas, ten pat, b. 36, l. 24).

⁴⁴ Įgaliotinio B. Pušinio 1954 m. balandžio 9 d. raštas RKRT prie SSRS MT pirmininkui I. Polianskiui, ten pat, b. 80, l. 48.

Reikia pastebėti, kad svarbiausia skundų sprendimo biurokratijos paskirtis SSRS buvo pačios sistemos gynyba. Atsakymas net į aukščiausios instancijos adresuotus tikinčiųjų skundus priklausė to paties RKRT įgaliotinio, kurio veiksmais skūstasi, kompetencijai, – visi skundai iš VKP (b) CK, AT, MT būdavo persiunčiami RKR tarybai prie SSRS MT, o pastaroji perduodavo juos spręsti savo įgaliotiniui Lietuvoje, kuris ir atsakydavo pareiškėjams. Teigiamų pokyčių galėjo būti tik tais atvejais, jei būdavo akivaizdžiai prasilenkta su įstatymais (kaip, pvz., nusavinant pokariu pastatytas špitoles, prievarta iškraustant kunigus, neskiriant jokio kito gyvenamo ploto).

RKRT įgaliotinio B. Pušinio nuomonę menkai veikė net sovietų režimo religinės politikos pokyčiai, jis nepaisė savo viršininkų Maskvoje abejonių dėl bažnytinių struktūrų naikinimo Lietuvoje tempų. Mat vietos valdžia jo veiksmų nevaržė. A. Sniečkus, M. Gedvilas ar J. Paleckis iš esmės nereagavo į tikinčiųjų skundus ar prašymus – visi jie būdavo persiunčiami RKRT įgaliotiniui, nurodant išsiaiškinti ir apie savo sprendimą informuoti pareiškėjus. Demonstratyvi aukščiausių pareigūnų nepagarba prašytojams* tik skatino įgaliotinio „uolumą“. Jausdamas tvirtą Lietuvos valdžios palaikymą, jis mėgdavo siuntinėti pašaipius raštus, be užuolankų skatino vietos valdžios atstovus forsuoti bažnyčių uždarinėjimą, diskriminuoti režimui nelojalius dvasininkus⁴⁵. Nesunku numatyti, kokį atgarsį tokia jo pozicija turėjo rajonuose – vietos VK vadovai suvokė, jog bažnytinės politikos srityje nebaudžiamumas garantuojamas ir drąsiai imdavosi iniciatyvos apriboti bažnytinį gyvenimą, terorizuodavo neįtikusius kunigus⁴⁶.

Nors sovietinė sistema deklaravo atstovaujanti „liaudies“ interesams, valdžios institucijos nebuvo linkusios koreguoti savo sprendimų, juo labiau – ideologinių, tad tikinčiųjų skundus bei reikalavimus dažniausiai nuleisdavo negirdomis. Antai organizuodamas

* Pvz., ant menkai raštingo Svėdasų vals. Gudonių k. gyventojų Broniaus Paršonio „Malonės prašymo“, kuriame jis pirmiausiai išdėstė savo lojalumą „rusams“ ir prašė pastatyti aštuonioms ulyčioms bažnyčių skyrus žemės sklypą, J. Paleckis užrašė: „Į žmogaus kliedėjimus dėl bažnyčios pastatymo negalima kreipti dėmesį“ (1951 m. balandžio 14 d. „Malonės prašymas“ J. Paleckiui, ten pat, b. 52, l. 85).

⁴⁵ B. Pušinio raštai: 1948 m. gegužės 11 d. slaptas raštas miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkams, ten pat, b. 26, l. 132 (įgaliotinis nurodė nepalikti „reakcingiems“ dvasininkams žemės sklypų, elgtis su jais kaip su „buožėmis“ ir kitais „visokio plauko kontrikais“); 1948 m. gruodžio 29 d. Vilkaviškio aps. VK (pabrėžė, kad „antipatriotiniai nusiteikę kunigai nebus kenčiami“); 1949 m. lapkričio 12 d. Kauno aps. VK pirmininkui, ten pat, b. 37, l. 48 (įgaliotinis nurodė VK pirmininkui įspėti žmones, kad „kolektyvinių prašymų, pareiškimų neskaitysime visai“) ir t. t.

⁴⁶ LKP(b) Biržų apskrities komiteto sekretoriaus Eiduko 1949 m. gruodžio 30 d. raštas RKRT įgaliotiniui, ten pat, b. 42, l. 4–5 (sekretorius reikalavo uždrausti kalėdojimą, skambinti varpais, atidaryti bažnyčias tik nustatytomis valandomis ir t. t.); Rokiškio aps. VK pirmininko J. Vosylius 1950 m. balandžio 28 d. raštas RKRT įgaliotiniui, ten pat, l. 48 (pirmininkas teiravosi, kodėl kitose apskrityse toleruojamas vėlykinės procesijos „ore“, religinės šventės neperkeliamos į sekmadienius ir kt.). 1953 m. pavasarį Dotnuvos liaudies teismas nagrinėjo ieškinį prieš vietos kleboną Pranciškų Juozapavičių, nesutikusį mokėti kolūkiui po 75 rub. kiekvieną kartą, kai savo arklių nebeturintys žmonės vežėsi jį religiniams patarnavimams (B. Pušinio 1953 m. balandžio 30 d. raštas M. Gedvilui, ten pat, b. 76, l. 33).

Vilniaus katedros uždarymą B. Pušinis parašė pažymą apie tai, kad tik didžiausių švenčių metu ją lanko vos kokia dešimtis pagyvenusių moterų, kurios negalinčios išlaikyti didžiulio pastato ir sumokėti mokesčių. Jis net neužsiminė apie tikinčiųjų protestus LSSR MT, sąjunginei RKRT dėl sumanymo įrengti katedroje muziejų⁴⁷. „Nesant parapijiečių“ buvo uždaryta Pagryžuvio koplyčia, nors RKRT įgaliotinis J. Paleckis gavo net 11 apylinkės kaimų gyventojų prašymus (juos pasirašė apie 600 žmonių) ją palikti, nes kitos bažnyčios buvo toli⁴⁸. Krikščeniečiams, išsiuntusiems prašymą Stalinui leisti laikyti pamaldas jų bažnyčioje, RKRT įgaliotinis liepė paaiškinti, jog jų bažnyčia neparapinė, „kaipo tokia neturi savo nuolatinio kontingento tikinčiųjų, o iš to seka, kad tokia bažnyčia niekam nebuvo ir nėra reikalinga“⁴⁹. Pagėgių liuteronų parapija 1947 m. protestavo LSSR MT dėl vietos VK nutarimo paversti jų bažnyčią kino teatru, prašė grąžinti tikintiesiems, tačiau RKRT įgaliotinis pritarė minėtam VK nutarimui motyvuodamas tuo, jog „niekas nepareiškia ir nepareiškė pretenzijos, kad šią bažnyčią atidaryti“⁵⁰. Panašus požiūris į žmonių prašymus buvo greičiau taisyklė, nei išimtis įgaliotinio B. Pušinio vadovaujamoje RKR taryboje.

Blogiausiu atveju pasipriešinusiems sovietų antireliginei politikai – mėginusiems ginti represuojamus dvasininkus ar užginčyti sprendimus uždaryti bažnyčias – reikėjo laukti atsakomųjų veiksmų. Saugumas imdavo aiškintis, kas iniciavo parašų rinkimą, o vietos valdžia siekdavo sumenkinti nepasitenkinimo mastą. Antai Karo tribunolui išteisinus Vidiškių kleboną A. Rūką, MGB atsakomybėn patraukė 5 asmenis, kaltinamajam palankiais liudijimais pakeitusius bylos eigą⁵¹, panašiai buvo išaiškinti ir patraukti atsakomybėn kunigo V. Poželos gynybą organizavę 8 asmenys⁵². Raseinių apskrities MGB skyriaus viršininkui buvo duoti pakartotiniai nurodymai išsiaiškinti, kokiomis aplinkybėmis rinkti parašai kunigo P. Janulaičio byloje⁵³ ir t. t.

Valdžios atstovai, kaip minėta, stengdavosi sumenkinti nepasitenkinimo mastą, – paprastai teigta, jog parašus rinkęs ar tiesiog fabrikavęs koks vienas ypač suinteresuotas

⁴⁷ 1949 m. rugsėjo 28 d. slapta B. Pušinio pažyma, ten pat, f. R 754, ap. 13, b. 226, l. 83; Vilniaus katedros komiteto 1949 m. rugpjūčio 15 d. pareiškimas LSSR MT pirmininkui, ten pat, f. R 181, ap.1, b. 33, l. 98; 1950 m. balandžio 12 d. I. Polianskio raštas B. Pušiniui, ten pat, b. 41, l. 45 ir kt.

⁴⁸ Kelmės aps. VK pirmininko Čiulados 1948 m. rugsėjo 27 d. raštas LSSR MT, ten pat, b. 27, l. 200; tikinčiųjų prašymai: ten pat, l. 117a, 118–119, 121, 141, 146, 148, 149, 151.

⁴⁹ B. Pušinio 1949 m. lapkričio 30 d. raštas Ukmergės aps. VK pirmininkui, ten pat, b. 37, l. 59.

⁵⁰ 1947 m. birželio 4 d. Pagėgių liuteronų parapijos raštas Ministrų Tarybai, ten pat, b. 17, l. 72; B. Pušinio 1948 m. vasario 28 d. raštas Pagėgių aps. VK pirmininkui, kovo 4 d. – MT pirmininko pavaduotojui Vladui Niunkai, ten pat, b. 26, l. 63, 67.

⁵¹ LSSR MGB Tardymo skyriaus I poskyrio viršininko 1947 m. gruodžio 31 d. nutarimas, *LVA*, f. K 1, ap. 58, b. 36133/3, l. 365–366.

⁵² LSSR MGB Tardymo skyriaus vyr. leitenanto Golicyno 1947 m. spalio 9 d. nutarimas išskirti medžiagą atskiroms byloms, ten pat, b. 14208, l. 284.

⁵³ LSSR MGB visiškai slapti 1949 m. kovo 3, liepos 21 d. raštai Raseinių apskrities MGB skyriaus viršininkui, ten pat, b. 36078/3, l. 215, 209.

asmuo, o kiti pareiškimus pasirašę net neskaitę⁵⁴. B. Pušinis mėgino įtikinti savo vyresnybę, kad tikinčiųjų vardu protestus ir skundus rašinėja suižūlėję parapijų kunigai, telieka surasti iniciatorių⁵⁵. Dvasininkai, be abejojimo, galėjo paskatinti žmonių skundus, bet parapijų gyvybingumu pirmiausiai buvo suinteresuoti vietos tikintieji.

Tikinčiųjų argumentacija

Nesvarbu, ar pareiškimus valdžios institucijoms inicijavo dvasininkai, ar paprasti žmonės, neretai painioję šalies vadovų pavardes ir pareigybes, jų argumentacija buvo iš esmės vienoda. Reikalavimai dažniausiai būdavo grindžiami stalininės konstitucijos suteiktomis laisvėmis, nevengota pabrėžti religinių vertybių išsiskynimo ir svarbos: „[...] mes su tikyba gimėm, su tikyba norim ir mirti“⁵⁶; „Kadangi mūsų kolūkio visi nariai praktikuoją R. katalikai – aišku jų reikalavimas teisingas – religijos pakeisti kuo nors kitu neįmanoma.“⁵⁷

Tikintieji pabrėždavo, kad kėsinamasi į jų lėšomis ir rankomis pastatytas bažnyčias, kuriose šimtmečiais meldėsi jų tėvai ir protėviai. Tačiau prašymuose nestigo ir naujosios sovietinės retorikos – akcentuota, kad teisingumo ieško kolūkiečiai, dirbantieji ar seneliai („tarybiniai valstiečiai“, „darbo žmonės katalikai“, „tikintieji darbo žmonės“), sąžiningai vykdančys savo prievolės valstybei. Argumentuota, kad ne visi gali pasiekti toli esančias bažnyčias, o sekmadieniais į jas vykdamai jie atitrūksta nuo „visuomeninio ir kultūrinio vietinio gyvenimo“ – negalį dalyvauti paskaitose, minėjimuose ir pan.⁵⁸ Tikintieji be vargo integruodavo kunigus į pasikeitusį savo gyvenimą (anot skardupiečių, kunigas poilsio dienomis aptarnautų parapijiečių religinius reikalus, o darbo dienomis „savo bendradarbiavimu padėtų mūsų jauniems kolūkiams stiprėti“⁵⁹). „Varpų skambesys ypatingai mums reikalingas dirbant kolektyviniuose laukuose“⁶⁰, – įrodinėjo Krinčino parapijiečiai.

Dažname pareiškime deklaruotas pasitikėjimas valdžia skambėjo kaip reikalavimas priiimti atsakomybę ir už sąžinės laisvę. Vis dėlto tiesioginis nepasitenkinimas režimu retai praslysdavo į tokių prašymų tekstus (nors pavyzdžių esama: „[...] vienu žodžiu,

⁵⁴ 1950 m. sausio 17 d. Kaišiadorių apskrities VK pirmininko Dastiko raštas RKRT įgaliotiniui, *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 42, l. 6; B. Pušinio 1953 m. lapkričio 20 d. raštas I. Polianskiui, ten pat, b. 70, l. 122–123.

⁵⁵ Išrašas iš B. Pušinio 1949 m. IV ketvirčio ataskaitinio pranešimo, *LYA*, f. K 1, ap. 58, b. 35180/3, l. 191–8 (dokumentas voke).

⁵⁶ 1950 m. balandžio mėn. 6 d. Tabariškių gyventojų prašymas RKRT įgaliotiniui, ten pat, b. 44, l. 17.

⁵⁷ 1950 m. liepos 20 d. „Žvaigždės“ kolūkio valdybos raštas RKRT įgaliotiniui, ten pat, l. 46.

⁵⁸ Raštai RKRT įgaliotiniui: 1951 m. balandžio 11 d. Išlaugo bažnyčios komiteto raštas J. Žemaitės kolūkio kolūkiečių vardu, 1950 m. rugsėjo 1 d. Vytautavos parapijiečių prašymas, ten pat, b. 52, l. 76, b. 44, l. 68.

⁵⁹ Skardupių parapijos komiteto pareiškimas RKRT įgaliotiniui (1949 m., pasirašė „Gulbiniškių“ ir „Skardupių“ kolūkių pirmininkai), ten pat, b. 33, l. 61.

⁶⁰ 78 žmonių pasirašytas Krinčino parapijiečių prašymas RKRT įgaliotiniui, gautas 1953 m. birželio 16 d., ten pat, b. 76, l. 154.

planingai ir apgalvotai atimama mūsų kunigai [...]“⁶¹, „Pats [bažnyčios] uždarymo faktas žmonių akyse yra baisus dalykas, nes tai visų suprantama kaip aštrioji religijos persekiojimo forma“⁶²).

Sovietų režimo religinė politika 1948–1953 m. vykdyta kolektyvizavimo, ginkluoto pasipriešinimo slopinimo, masinių trėmimų fone. Tokioje situacijoje tikinčiųjų deklaruojamas lojalumas iš esmės tebuvo išankstinės savigynos, prisitaikymo prie realių gyvenimo sąlygų išraiška. Kritinio momento, kaip 1893 m. Kražiuose, kai tikintieji ne tik siuntė delegatus pas carą, bet ir neapleido uždarnos bažnyčios, pokariu buvo išvengta. Mat šikart gyvenimas buvo griauamas iš pamatų, susidorojimas su kitaip manančiais buvo tapęs kasdienybe. Nebuvo galimybių patraukti platesnės visuomenės dėmesio paviešinant įvykius šalyje ar užsienyje. Tikinčiųjų interesai valdžios institucijose buvo suvokiami kaip laikinai toleruoti senosios santvarkos relikvai, negalintys užkirsti kelio „naujo gyvenimo“ standartams. Valdžios pareigūnai iš esmės nepaisė tikinčiųjų protestų, slopino lokalius nepasitenkinimo proveržius, kurių mastą efektyviai ribojo informacijos blokada.

Išvados

Pradėjęs Lietuvoje įgyvendinti antibažnytinę politiką, beįsitvirtinantis sovietų režimas susidūrė su pastebimu Bažnyčių vadovų bei tikinčiųjų pasipriešinimu. Maždaug 1944–1948 m. pasipriešinimo iniciatyva priklausė dvasininkams ir Bažnyčių vadovams, jie reagavo į režimo pastangas eliminuoti Bažnyčias iš viešojo gyvenimo, nusavinti bažnytinę nuosavybę ir kt. 1948 m. įvykdžius bažnyčių ir kulto tarnautojų registraciją, kurią lydėjo dvasininkų terorizavimas ir suėmimai, dvasininkijos pasipriešinimas susilpnėjo, tačiau savo teises aktyviau ėmė ginti tikintieji.

Efektyviai priešintasi RKRT įgaliotinio B. Pušinio planams radikaliai mažinti veikiančių įvairių konfesijų šventovių skaičių, palikti jas be nuolatinių kunigų. Mažų bažnytkaimių, miestelių tikinčiųjų bendruomenės buvo solidaresnės, aktyvesnės. Skundus valdžios institucijoms daugelyje vietų pasirašė šimtai žmonių, juos siuntė ir žemiausios grandies sovietinis aktyvas – kolūkių pirmininkai, apylinkių deputatai, tikriausiai turėję iliuzijų dėl sovietų režimo religinės politikos.

Antireliginei politikai priešintasi tik legaliais būdais, nevengiant naujosios retorikos apie stalininės konstitucijos garantuotas teises, t. y. bažnytinių interesų gynimas nesietas su paties režimo kritika. Sovietinis režimas sėkmingai slopino pasipriešinimo mastą: nepasitenkinimas buvo nukreipiamas bevaisio susirašinėjimo su aukštesnėmis instancijomis kryptimi, dėl informacinės blokados visi nepasitenkinimo reiškiniai liko lokaliniais ir negalėjo turėti socialinių pasekmių.

⁶¹ „Kirsnelės“ kolūkio valdybos raštas RKRT įgaliotiniui (gauta 1950 m. liepos 27 d.), ten pat, b. 44, l. 45.

⁶² Šančių Šv. Kryžiaus bažnyčios tikinčiųjų raštas RKRT įgaliotiniui (1948 m.; analogiški raštai buvo pasiųsti AT prezidiumo pirmininkui, vidaus reikalų ministrai, Kauno m. VK), ten pat, b. 28, l. 84.

RESISTANCE OF THE FAITHFUL TO THE RESTRICTIONS OF CHURCH ACTIVITIES IN LITHUANIA IN 1944–1953

Summary

REGINA LAUKAITYTĖ

In its pursuit of the anti-church policy the Soviet regime which was gaining strength in Lithuania faced obvious resistance from Church hierarchs and the congregation. In the period from around 1944 to 1948 the opposition was mostly initiated by the clergymen and Church hierarchs who reacted to the attempts of the regime to eliminate the Church from public life, expropriate church property, etc. In 1948 following the registration of churches and servants of the cult accompanied by repressions and arrests of the priests, resistance of the clergy withered away, however, the congregation got involved into more active defence of their rights – in 1948–1953 parishioners of almost every church in Lithuania protested against the discriminatory decisions of the authorities that had direct impact on them.

Representative of the Council for the Affairs of Religious Cults B. Pušinis' plans to drastically decrease the number of churches of various confessions and strip them of permanently serving priests evoke effective opposition. Congregations of small villages and towns manifested more solidarity and activeness. Petitions to institutions of the government were signed by hundreds of people including low-ranked Soviet activists such as kolkhoz chairmen and district deputies who obviously still had illusions about the religious policy of the Soviet regime.

Opposition to the ant-religious policy was organized in an exceptionally legal manner and even included modern rhetoric about the rights guaranteed in Stalin's constitution, i.e. the defence of church interests did not imply critique of the regime. The Soviet regime was successful in its attempts to suppress the scope of the opposition as the discontent was channelled off to fruitless correspondence with high-ranked institutions and due to the blockade of information all manifestations of dissatisfaction remained on the local level and could not have any social consequences.

Gauta 2012 birželio mėn.

Regina Laukaitytė. Humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XX amžiaus istorijos skyriaus vyresnioji mokslo darbuotoja. Svarbiausios tyrinėjimų sritys – Lietuvos Bažnyčių XX a. istorija, monografijų Lietuvos vienuolijos: XX amžiaus istorijos bruožai, Vilnius, 1997; Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje, Vilnius, 2003, Lietuvos Bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944), Vilnius, 2010, autorė.

Adresas: Kražių g. 5, Vilnius, LT-01108

El. paštas: laukaityte@istorija.lt.